

Chingiz AYTMATOV

BO'TAKO'Z

Qissa

Asil Rashidov tarjiması

Birinchi bob

Bulokdan endigina yarim chelak suv olgan ham edim-ki, dasht bo'ylab kuchli qiyqiriq yangradi:

— He-ey-ey! Akademik, tumshug'ingga tushirama-an!

Men qulog'imni ding qilib, toshday qotib turardim. Aslida ismim Kamol, bu yerda Akademik deb laqab qo'yishgan edi. Ha, o'ylaganimday bo'lib chiqdi. Narigi tomondan traktorning «tir-r» etgan ovozi eshitilmasdi. Tumshug'imga tushirmoqchi bo'lgan odam o'sha, Abubakir. U yana dag'dag'a solib rosa so'kadigan bo'ldi-da, hatto musht ko'tarishdan ham qaytmaydiganlardan u. Suv yetkazib berishga ulgura olmayapman, traktorlar ikkita, men bo'lsam yakka o'zim. Shunga qaramay, manovi yakka ot-aravada ularga suv ham, yonilg'i ham, moy ham, yana boshqa balo-battarlarni yetkazib berishim kerak. Traktorlar bo'lsa bu atrofda yakka-yu yagona hisoblangan buloqdan tobora uzoqlashib borardi. Ular yonilg'i tsisternalari saqlanadigan birdan-bir shiyponimizdan borgan sayin olislab ketmoqda. Shiyponni yaqinroqqa ko'chirishga urinib ko'rdik, ammo qayokda deysiz, u ham suv bilan bog'liqda. Abubakirga o'xshaganlar bo'lsa buni tushunishni istamaydi: «Tumshug'ingga solaman! — deb baqirgani-baqirgan. — Mening bu yerda og'zidan so'lagi oqib yurgan landavur studentni deb bekorga vaqt o'tkazishga toqatim yo'q», — deydi.

Men esa u o'ylagandek student ham emasman. Hatto institutga kirishni xayolimga ham keltirmaganman. Maktabni tugatishim bilanoq shu yerga — Anorxoy dashtiga kelgan edim. Bizni bu tomonga yuborayotganlarida majlisda hammamizni, shu jumladan meni ham: «Qo'riq yerlarni zabt etuvchi dongdorlar, yangi o'lkalarni kashf etuvchi qo'rqmas tashabbuskorlar!» deb atashgan edi. Dastlab shunaqa edik, endi-chi?.. Aytishga ham uyalasan kishi: «Akademik». Bu laqabni menga Abubakir qo'ygan. Bunga o'zim aybdorman. Ko'nglimdagini yashira olmayman, xuddi yosh boladek o'z-o'zimga gapirib, xayollarga berilib ketaman, keyin odamlar mendan kulib yurishadi. Lekin ular buning uchun men emas, mendan ko'proq tarix o'qituvchimiz, o'lkashunos Oldiyorov aybdor ekanini bilsalar edi... Shu o'qituvchimizning gapiga kirib, endi rosa ta'zirimni yeyapman...

Shu asnoda, bochkani to'ldyrmasdanoq soyluk bo'ylab yo'lga tushdim. Aslini aytganda, bu yerlarda sira yo'l bo'lmagan. Bu yolg'izoyoq yo'lni ham aravada qatnayverib, o'zim ochganman.

Qoramtir, keng dala etagida traktor turibdi. Uning kabinasi ustida Abubakir o'tiribdi. U havoda mushtini o'ynatib, hamon meni so'kar, go'rdan olib, go'rga tiqardi.

Men otga qamchi bosdim. Bochkada suv chayqalib yelkamga sachrar, ammo men buni pisand qilmay, otni battar qamchilar edim. Abubakir hozir ta'zirimni bersa kerak. Bu yerga yuborishlarini o'zim iltimos qilganman. Hech kim meni majbur etgani yo'q. Boshqa yigit-qizlar Qozog'istonga, gazetalarda yozilayotgan haqiqiy qo'riq yerlarga ketishgan. Men bo'lsam bir o'zim Anorxoy dashtiga kelibman. Bu yerda shu yil bahorda birinchi marta ish boshladilar. Shunda ham atigi ikkita traktor bilan ishga kirishildi. O'tgan yili agronom Sorokin — u bu yerda hammamizning boshlig'imiz hisoblanadi — bir yerga bahori arpa ekib, sinab ko'rgan ekan. Aytishlariga qaraganda, hosil yomon bo'lmabdi. Agar ish shu zaylda davom etsa, ehtimol Anorxoy dashtida yem-xashak masalasini hal

qilish mumkin bo'lib qolar.

Biroq hozircha ehtiyotkorlik bilan ish ko'rish kerak. Anorxoy saratonda qaqrab ketadi: hatto tikanlar ham turgan joyida qovjirab qoladi. Erta kuzda mol-larini shu yerga qishlovga haydab kelgan kolxozlar esa hali ekish-tikishni boshlamay «qani ko'raylik-chi, boshqalar nima qilarkin», deb kutib turadilar. Bu-ning ustiga, biz bu yerda ozmiz, bor-yo'g'i: ikki traktorchi, ikki pritsepchi, oshpaz ayol, suv tashuvchi, ya'ni men va agronom Sorokin. Qo'riq yerlarni zabt etuvchilar armiyasi mana shulardan iborat. Kim bilsin, ehtimol bizning haqimizda hech narsa bilmas, biz ham olamda nimalar bo'layotganidan bexabarmiz. Goho Sorokinga biror yangilik topib kelardi. U otda yaqin atrofdagi cho'ponlar huzuriga borib, ratsiya orqali boshqalar bilan janjallashib, qilingan ishlardan hisob berar edi.

Gap bunday ekanu men bo'lsam qo'riq yerlarni, cheksiz dashtlarni ko'raman deb yuribman! Darvoqe, buning hammasiga tarix o'qituvchimiz Oldiyorov sababchi bo'ldi-ya. Shu odam bizga Anorxoy dashtini boplab ta'riflagan edi: «Asrlar bo'yi qo'l urilmay, Qo'rday yonbag'irlaridan tortib to Balxashning qamishzorlarigacha cho'zilib ketgan Anorxoy dashti ermanu shuvoqzorlar bilan bezanib, savlat to'kib yastanib yotibdi. Afsonalarga qaraganda, qadim zamonlarda uyur-uyur yilqilar Anorxoy tepaliklarida adashib, dom-daraksiz yo'qolib ketgan. So'ng yovvoyilashib ketgan otlar to'dalashib uzoq vaqtlar daydib yurishar ekan. Anorxoy — o'tmishning tilsiz guvohi, dahshatli janglar maydoni, ko'chmanchi sahroyi qabilalarning makoni. Bizning zamonamizda esa Anorxoy dashtlari boy va saxiy chorvadorlik o'lkasiga aylantirilishi kerak!..» va hokazo, shunga o'xshash so'zlar.

O'sha kezlarda Anorxoyni kartadan ko'rish qanday zavqli edi: u kaftdaygina joyni egallab yotardi. Endi-chi? Erta tongdan kechgacha bu la'nati aravani u yoqdan bu yoqqa taraqlatib haydaganim-haydagan. Kechqurun holdan toyib, yuz mashaqqat bilan otni arang aravadan chiqaraman-da, oddiga toy-toy qilib bog'lanib, mashinada keltirilgan pichandan tashlab qo'yaman. So'ng oshpazimiz Addey nima bersa ham yeb olaman-da, o'tovga kirib mukka tushganimcha toshday qotib uxlab qolaman.

Darhaqiqat, Anorxoy erman-shuvoqzorlar bilan bezanib, savlat to'kib yotardi. Qani endi, vaqt bo'lsa-yu, bu cheksiz dashtlarni soatlab kezib, uning go'zalligidan bahramand bo'lsang.

Hammasi ham mayli-yu, ammo bir narsaga hayronman: Abubakirga mening nimam yoqmay qoldi, u meni nega bunchalik yomon ko'radi? Agar bu yerda meni nimalar kutayotganini ilgardan bilsaydim... Men har qanday tabiiy qiyinchiliklarga chidashga tayyorman. Axir, bu yerga mehmonga kelganim yo'q-ku. Biroq, negadir, birga yashab, birga ishlashimiz lozim bo'lgan odamlar haqida sira o'ylamagan ekanman, hamma yerda ham odam — odam-ku deganman-da.

Men bu yerga mashinada ikki kunda yetib keldim. Mana bu to'rt g'ildirakli aravani ham men bilan birga olib kelishdi. O'sha paytda uning dastidan shunchalik azob-uqubatda qolishimni xayolimga ham keltirmagan edim.

Axir men bu yerga pritsepchi bo'laman, deb kelgan edim-ku. Bir bahor traktorda ishlab, uni o'rganib olib, traktorchi bo'lib qolaman degan orzuda edim. Rayonda ham menga xuddi shunday deyishgan. Mana pgu orzu meni Anorxoyga boshlab kelgan. Bu yerga kelib qaragam, pritsepchilar yetarli ekan, meni suv tashishga qo'yishdi. Boshdayoq bu ishni rad etib, uyga qaytib ketishim mumkin edi. Nega desangiz, men hozirgacha aravaning shotisini ham, bo'yinturuqni ham ushlab ko'rmagan edim. Umuman pgu kunga qadar hech qaerda ishlaganim ham yo'q edi. Faqat shanbaliklardagina, qand zavodida onamga ko'maklashardim. Otam frontda halok bo'lgan ekan. Men uni eslay olmayman. Shuning uchun ham mustaqil hayot boshlashga qaror qilgan edim... Nima bo'lsa ham issig'ida qaytib ketishim kerak edi-ya. Lekin uyaldim. Bu yerga kelish oldidan majlisda qancha duv-duv gap bo'ldi, axir. Onam ham rozi bo'la qolmadi; u mening vrach bo'lishimni orzu qilardi. Ammo men o'z fikrimda qat'iy turib oldim, sizga yordam beraman, deb ko'ndirdim. Cho'lga borishga qat'iy bel bog'lab, tezroq yo'lga chiqishga oshiqardim. Endi darrov qaytib borsam odamlarning yuziga qanday qarayman? Xullas, aravada suv tashishga to'g'ri keldi. Ammo boshimga tushgan kulfatlarning boisi bu emas.

Bu yoqqa kelayotganimda yo'l-yo'lakay, mashina ustida tik turganimcha chor atrofga suqlanib

boqardim, mana, qadimiy afsonaviy Anorxoy dashti! Mashina yassi tepaliklarda, endigina yashil tusga kirib kelayotgan dasht yuzida arang ko'zga chalinib turgan yo'l bo'ylab yeldek uchib borardi. Yerlar qor namidan bug'lanib yotardi. Nam havoda bulturgi tomirlardan endigina nish urib chiqayotgan Anorxoy yovshonlarining achchiq hidi dimoqqa urilib turardi.

Qarshidan esayotgan shamol keng dashtlikdan tabiatning bir olam shovqinini va sof bahor nafasini olib kelardi. Biz ufq sari yelib borardik, u esa olis-olislarda, maysa bilan qoplangan tepaliklar ostida orqasiga tisarilib, Anorxoy dashtining ko'z ilg'amas kengliklari sari imlayotgandek, tobora uzoqlashib ketmokda edi. Shunda men go'yo o'zimni o'tmish zamonlarning sadolarini eshitayotganday sezdim. Yer go'yo ming-ming tuyoqlar ostida larzaga kelib guvillaydi. Sahroyi ko'chmanchilarning son-sanoqsiz otliq askarlari nayza va bayroqlarini ko'tarib okean to'lqinlari singari dahshatli hayqiriq, g'ala-g'ovur bilan yelib yugurishardi. Ko'z o'ngimda dahshatli jang manzarasi namoyon bo'lardi. Temir jaranglab, odamlar qiy-chuv ko'tarishar, otlar bir-birlarini tishlab, tspishardi. Mening o'zim ham, qaerdadir, mana shu qaynoq jang ichida yurardim go'yo... Ammo jang suronlari tinib, bahor fasli kirishi bilan Anorxoy dashtida oq o'tovlar yoyilib ketar, qishloq ustida tezak tutunlari osmonga o'rmalar, chor atrofda qo'ton-qo'ton qo'ylar, yilqi podalari o'tlab yurar, tuya karvonlari qo'ng'iroqlarini jaranglatib qayoqqandir kelib, qayoqqadir yo'l olar edi...

Parovozning uzoq-uzoqlarga taralgan cho'ziq ovozi meni hushimga keltirdi. Yolini hilpiratib, dumini yoyib, yeldek uchib borayotgan poygachi ot kabi, vagonlar ustiga tutun buruqsitib parovoz o'tib borardi. U uzokdan mepga xuddi shunday tuyuldi. Poezd borgan sari kichrayib, qora chizikday bo'lib qoldi va nihoyat ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Biz dashtda joylashgan yakka-yolg'iz raz'ezd yonidagi temiryo'lini kesib o'tib, yana yo'limizda davom etdik...

* * *

Manzilga yetib kelgan dastlabki kunlarda o'zimni osmondan tushib qolganday his qildim. Yo'lda xayolimni band etgan manzaralar hamon ko'z o'ngimdan ketmasdi. Dala shiyponining yaqinidagi tepalik ustida qadimiy yodgorlik — xotin kishining haykali turardi. Kul rang, qo'pol yo'nilgan bu granit parchasi necha asrlar mobaynida yerga chuqur botib, qo'riqchi singari, yiroqlarga boqib turardi. Uning yomg'ir va shamol ta'siridan lat yeb, bir oz qiyshaygan o'ng ko'zi, qorachig'i oqib, puchayib qolganday, qovoqlari ostidan xo'mrayib turishi kishini vahimaga solardi. Men unga uzoq vaqt sinchiklab qarab turdim, so'ng o'tovga kelib, Sorokindan so'radim:

O'rtoq agronom, sizningcha bu yerga manovi haykalni o'rnatgan kim?

Sorokin qayoqqadir ketishga o'tlanayotgan edi.

— Qalmoqlar o'rnatgan bo'lsa kerak, — dedi u otga mina turib va jo'nab ketdi.

Koshki, u vaqtlarda meni bunday javoblar qanoatlantira olsa! Hali yaxshi tanishib ulgurmagan bo'lsam ham traktorchi va pritsepchilarga murojaat qildim:

— Yo'q, bu to'g'ri emas. Qalmoqlar bu yerga o'n yettinchi asrda kelishgan. Bu qabr ustidagi haykal bo'lsa o'n ikkinchi asrga mansub. Aftidan, bu xotin haykalini mo'g'ullar g'arbiga qilgan buyuk hujum davrida o'rnatishgan. Biz qirg'izlar ham ular bilan birga Yenisey sohillaridan bu yoqqa — Tyanshan o'lkalariga kelib qolganmiz. Bizgacha bu yerda qipchoq qabilalari, ularga qadar esa malla sochli, tiniq ko'zli odamlar yashagan.

Tarixni yana ham chuqurroq kovlashtirardim-u, ammo traktor yonida turgan kombinezonli yigit so'zimni bo'ldi. Bu Abubakir edi.

— Hoy, tirrancha! — deb qovoq ostidan menga g'azabli o'qraydi u. — Juda olim ko'rinasan. Qani bu yoqqa kel, o'tovdan shprints bilan tovoqni olib chiq.

Men bo'lsam unga shprints bilan solidolni olib kelibman.

— Eh, akademik! — dedi u mensimagan bir ohangda tishini qisib va qizarib ketgan ko'zlari bilan

yeb qo'ygudek bo'lib. — Biz savodsizlarga leksiya o'qishni bilasan-u, otni tuyadan ajratolmaysan.

Shu-shu «Akademik» bo'lib qoldim. Mana men hozir o'z aravam bilan Abubakirga yaqinlashmoqdaman, uning jag'i hamon tinmasdi. U shudgor ichidan loyga botib men tomon yugurib kelayotir.

— Buncha toshbaqaga o'xshab sudralmasang! Yana qancha kuttirmoqchisan?! Bo'g'ib tashlayman sen itvachchani, ona suti og'zidan ketmagan bitta akademik kamaysa kamayibdi-da.

Men traktorga xomushgina yaqinlashdim. O'zimni oqlash uchun nima ham deya olardim? Axir, traktor mening aybim bilan to'xtab qolgan. Xayriyatki, pritsepchi ayol — Qalipa mening yonimni oldi:

— Kel endi, o'zingni bos, Abubakir! Baqirish-chaqirishdan nima foyda? Uni qara, bechoraning rangida rang qolmabdi. Sho'rlik juda qiynalib ketib-di — dedi-da, qaltirab turgan qo'llarimdan chelakni olib, radiatorga suv quya boshladi. — Busiz ham jonini jabborga berib ishlayapti-ku. Ko'ryapsanmi, qora terga botib ketibdi...

— Menga nima! — jerkib tashladi Abubakir. — Uyida o'tirib kitobini o'qiyversin edi!

— Mayli, bas qil endi! — Tinchitishga urinardi Qalipa. — Muncha badjahl bo'lmasang! Yaxshi emas!

— Agar kishi bunaqalarning hammasini kechiraversa o'zini baloga qo'yishi ham hech gap emas. Planning bajarilishini sendan emas, mendan so'raydilar. Bu xumpar olim jonimni halqumimga keltirayotgani bilan kimning ishi bor, axir!

Mening olimligim muncha dastak bo'lib qoldi. Nega ham o'qigan ekanman, qayokdan ham tarixchi Oldiyorovni eslay qoldim.

Men bu yerdan tezroq qaytib ketishga shoshilardim. Axir sahroning u burchi ham bizga o'xshaganlarga muntazir bo'lib turibdi-ku. U yerda traktorchi Sadabek ishlaydi. U yoshi anchaga borib qolgan, jiddiy kishi, jahli chiqsa ham baqirib-chaqiravermaydi.

Orqamdan traktor motorining ovozi eshitildi. Abubakirning traktoriga jon kirib yurib ketdi. Men sal yengil tortib, namiqqan fufaykada junji-kib turardim. Bu Abubakir muncha badjahl, muncha zahar ekan-a? Hali qari ham emas, o'ttizdan sal oshgan. To'g'ri, yuzi ancha xunuk, yonoq suyaklari bo'rtib chiqqan, qo'llari arslon panjasiday baquvvat, ammo o'zi ancha xushqomat, ko'zlari bo'lsa vajohatli, sovuq, sal narsaga qonga to'ladi. Joni bo'g'ziga keladi. Bunday paytlarda ehtiyot bo'lmasang, seni g'ajib tashlaydi. Yaqinda bir voqea bo'ldi. Oqshomdan yomg'ir boshlanib, tun bo'yi savalab chikdi. Ivib ketgan kigiz ustidan bir maromda chakillab oqib tushayotgan tomchilar qandaydir mungli ohangda, kishiga nimanidir shivirlaganday tuyulardi. Yomg'ir erta bilan ham tinmadi. Biz o'tovda o'tiraverib bekorchilikdan zerikib ketdik. Agronom Sorokin qaergadir ketgan edi — shunday kunda ham uning ishi boshidan oshib-toshib yotadi. Chorvachilik uchun ham javobgar-da. Shu sababli u biror daqiqa tinim bilmas, ertayu kech umri egarda o'tardi.

Yomg'ir bir oz pasayganda Sadabekning kichik ukasi — pritsepchi Esirkep mening otimga mindida, cho'ponlar oldiga jo'nadi. Aldey bilan Qalipa bo'lsa chelaklarni ko'tarib, buloq boshiga suvga ketishdi. O'tovda biz uch kishi — Abubakir, Sadabek va men qoldik.

Ta'bimiz xira, har birimiz o'z ishimiz bilan band edik. Abubakir oyoqlarini uzatib yonboshlaganicha papiros chekardi. Sadabek o'choq oldidagi to'qim ustiga o'tirib, bigiz va mumlangan pishiq ip bilan eski etigini yamardi. Men burchakka tiqilib olib kitob o'qirdim.

O'tovning ichi zax. Ivigan namatdan qo'y hidi kelar, tepadan ahyon-ahyonda choy siyoqli suv tomchilar edi. Tashqarida esa halqob suv yuziga shovillab yomg'ir yog'ardi.

Abubakir zerikib esnadi, qo'llarini qirsillatib kerishdi, u yoq-bu yoqqa qaramay, qovog'ini osgancha qo'lidagi papiros qoldig'ini uloqtirgandi, kigizning bir chekkasiga borib tushdi. Namat tutab, jizg'anak hidi chiqqa boshladi. Sadabek papiros qoldig'ini oldi-da, kulga tashladi.

— Ehtiyot bo'lish kerak, — dedi u charm orasidan tupuklangan mumli ipni o'tkazarkan, — nima, joyingdan qo'zg'alolmaysanmi?

— Ha, nima bo'пти, — deb jahl bilan boshini ko'tardi Abubakir.

— Namat yonib ketay dedi.

— Obbo, matoyingni qara-yu, — mensimay tir-jaydi Abubakir. — Ilma-teshik etigingni yamayapsanmi, yamayver, boshqasi bilan ishing bo'lmasin!

— Gap boylukda emas. Bu yerda sen bir o'zingmas, o'z uyingda ham emassan.

— O'z uyimda emasligimni bilaman! Uyimda bo'lsam sen bilan gaplashib ham o'tirmas edim. Tushudingmi, maymun bashara. Xudoning qahriga uchramasam surgun qilinganday, sen-u sening xotiningga o'xshash ahmoqlar yashaydigan Anorxoyga kelib qolarmidim.

Sadabek mumlangan ipni kuch bilan siltab tortdi. Bigiz uning qo'lidan otilib chiqib orqasiga tushdi. U Abubakirga nafrat bilan uzoq tikilib turdi, so'ng bir qo'lida etik, bir qo'lida tarang tortilgan ipni ushlaganicha, g'azab bilan oldinga intildi.

— Mayli, seningcha, men ahmoqman, bu yerga hammamizni boqish uchun men bilan birga kelgan xotinim ham ahmoq bo'lsin! — Og'ir nafas olib gapirardi u. — Boshqa hamma anorxoyliklar ham, seningcha, surgun qilingan kishilarmi? Nima, ularni bu yerga sen haydab kelganmisan? Qani, javob ber, esi past! — deb baqirdi u va o'ng qo'li bilan nag'alli etigining qo'njidan ushlaganicha o'rnidan irg'ib turdi.

Abubakir bir chekkada yotgan klyuchga o'zini otdi, kallasini yelkalari orasiga olib urishga hozirlanib turdi.

Men qo'rqib ketdim. Vaziyat juda qaltis edi. Ular bir-birini o'ldirib qo'yishi ham hech gap emasdi.

— Qo'y, Abubakir! — dedim yugurib borib. — Uni urma! Qo'y, Sadabek, shu bilan tenglashib o'tirma! — deb oyoqlari ostida o'ralashib, sarosimada yalinib-yolvordim.

Sadabek meni bir chekkaga itarib yubordi. Ular jangga hozirlangan arslondek, o'tov ichida gir aylanishardi. Birdan bir-biriga tashlanib qolishdi, Abuba-kirning qo'lidagi klyuch Sadabekning boshi ustida yaltilladi. Ammo Sadabek shu zahoti chap berib, ikkala qo'li bilan klyuchni ushlab qoldi. Abubakir kuchli edi. U o'z raqibini yerga yiqitib ostiga bosib oldi, ikkala-lasi xirillashib, so'kishib, yumalashganicha olishib ketishdi. Men yugurib borib Abubakirning qo'lidan chiqib ketgan klyuchga butun gavdam bilan tashlandim, nihoyat, uni olganimcha o'tovdan chiqib qochdim...

— Aldey! Qalipa! — suv olib qaytayotgan ayollarga qarab qichqira boshladim. — Tezroq, tezroq, ular urishishyapti, bir-birini o'ldirib qo'yadi.

Ayollar chelaklarini tashlab, men tomon yugurishdi. Biz o'tovga yetib kelganimizda Sadabek bilan Abubakir hamon yerda ag'anashib yotishardi. Ust-boshlari yirtilgan, yuz-ko'zlari qonga bo'yalgan. Zo'rg'a ajratib qo'ydik. Aldey erini sudrab eshikka olib chiqib ketmoqchi bo'ldi. Lekin Abubakir bir zarb bilan Qalipaning quchog'idan chiqib ketdi.

— Ha, maymoq it, senimi, hali to'xtab tur!.. Sen murdor hali oyog'im ostiga yiqilib tavba qilasan, o'shanda Abubakirning kimligini bilib olasan!

Past bo'yli, qotmadan kelgan Aldey unga yaqin kelib, yuziga tik boqib gapira boshladi.

— Qani, tegib ko'r-chi! Ko'zlaringni o'yib olayki, o'zingni o'zing tanimay qolgin!

Sadabek bamaylixotir xotining qo'lidan ushladi:

— Qo'y, Aldey, sadqayi gap ketsin u...

Men bu orada tashqariga chiqib, to'polonda otib yuborilgan gayka klyuchini qidirib topdim-da, o'tovdan nariroq borib, uni tosh haykal yoniga ko'mib ko'ydim. O'zim bo'lsam, o'tirdim-u, birdan yig'lab yubordim. Past, bo'g'iq yig'idan butun vujudimni qaltiroq bosgan. Meni hech kim ko'rmas edi, o'zim ham qanday holatga tushib qolganimni bilmas edim. Faqat o'sha tosh haykalgina, go'yo dardimni tinglayotganday, bo'm-bo'sh qolgan ko'z chanog'i bilan menga xo'mrayib boqib turardi. Atrofda tuman bilan qoplangan nam, sokin va horg'in cho'l yastanib yotardi. Uning ko'hna va chuqur sukunatini biron sharpa buzmasdi, yolg'iz mengina ko'z yoshlarimni artar, hamon piqillab yig'lab o'tirardim, men bu yerda uzoq, juda uzoq vaqt, to qosh qrrayuncha o'tirdim.

Yovshonlar bilan bezangan cho'lda ana shu zaylda yashayman... Kuch-quvvatim boricha mehnat qilaman. Lekin shunga qaramay, hamon ishim o'ngidan kelmaydi. Mana, hozir Abubakirdan yana

yaxshigina dakki yedim. Oqibat nima bo'ladi — o'zim ham bilmayman. Ammo umidsizlikka tushish ham yaramaydi. To yiqilguncha o'z o'rningda mahkam turmog'ing kerak.

— Qani, Serko, qimirla! Ildamroq! Ikkimiz ham tetik bo'laylik, ishdan qolmaylik..

Ikkinchi bob

Ertasi kuni odatdagidan barvaqtroq, tongotarda turdim. Kecha o'tovda yotib o'zimcha shunday ahd qilgan edim: bor kuchimni ishga solib shunday ishlayinki, biron kishi koyishigina emas, hatto ta'na ham qila olmasin. O'zimning boshqalardan kam emasligimni bir ko'rsatib qo'yay.

Dastavval yonilg'ini keltirib, baklarga o'zim quyib chiqdim. So'ngra, ish boshlagunga qadar traktorlarning radiatorlarini suvga to'ldirib qo'yay deb, aravam bilan buloq tomon jo'nadim, undan keyin nonushta qilib olishga ulgurish va biror daqiqani ham zoe ketkazmay yana suv tashish kerak. Hozircha ish men o'ylagandek borayotgandi.

Bu orada g'ira-shira, oqimtir tuman qoplangan ufq ortidan asta-sekin quyosh bosh ko'tara boshladi. U go'yo cheksiz cho'zilib ketgan Anorxoy dashtlariga nazar tashlashdan cho'chib, ancha vaqtgacha o'rnidan qo'zg'almay turdi. So'ng yana bir qaraganimda qiyo boqib, jamolini ko'z-ko'z qilayotganday ko'rindi. Quyosh tig' urayotgan paytdagi dasht manzarasidan go'zalroq narsa bo'lmasa kerak! Go'yo ulkan lojuvard dengiz o'z qirg'oqlaridan ko'tarilib chiqqan-u, shu bo'yicha moviy to'lqinlari muzlab qolganday, unda-munda quyqa tortib qolgan qismlar to'q ko'k va sarg'ish tusda jilvalanadi.

O, Anorxoy, o, bepoyon dasht! Nega sukut sakdaysan, nimalar haqida xayol surasan? Asrlar bo'yi nimalarni sir saqlab kelyapsan, kelajakda seni nimalar kutyapti?

Men bor-yo'g'i bir suvchiman, lekin bunga o'ksinmayman. Hali mana shu yerlarga ham, mashinalarga ham o'zim hukmron bo'laman. Axir ikkita traktorimiz, bu yerda qilinayotgan ishlarning hammasi — ishning boshlanishi, xolos. Men tadqiqotchilarning Anorxoy dashtida katta yer osti daryolari bor, degan fikrini allaqaerda o'qigan edim. Ehtimol, bu hali taxmindir, ammo nima bo'lsa ham, ishonchim komilki, kishilar bu yerlarga suv keltiradilar. Anorxoyda ko'm-ko'k bog'-rog'lar shivirlashib, soya-salqin ariqlardan suvlar sharqirab oqadi, dasht shamoli mayin esib, oltin bug'doyzorlar hosilini ko'z-ko'z qiladi. Bu yerda shaharu qishloqlar bunyodga keladi. Bizning avlodlarimiz bu cho'lni faxr bilan Anorxoy bo'stoni deb ataydilar. Yana bir necha yillardan so'ng bu yerlarga menga o'xshash biror o'spirin yigit kelganda, ehtimol, unga suv tashuvchi arava bilan cho'l bo'ylab kun bo'yi sanqib yurishga va qandaydir bir badfe'l o'zboshimchanning so'kishlarini eshitishga to'g'ri kelmas.

Lekin harholda, men unga hasad qilmayman, chunki men bu yerga birinchi bo'lib kelganlardanman!..

Aravani to'xtatib qo'yib, ertalabki Anorxoy kengliklarini tomosha qildim. Mana pgu damda o'zimni yer yuzidagi eng baxtiyor, eng kuchli, hatto eng go'zal odam deb his qilaman. Ha, Anorxoy yerlari sanoat o'lkasiga aylanadi!..

Nihoyat, ufq ortidan zarrin nurlarini sochib, barkashday quyosh ko'tarildi.

Kunning boshlanishi yomon emas. Motorlar ham ishlab turibdi. Suvni peshma-pesh tashib keltirishga ham ulguryapman. Ammo hali kechga uzoq...

Suvga qatnab yurganimda bir vaqt buloq boshida ko'y-qo'zilarning kichik bir qo'tonini uchratib qoldim. Ularni bu yerga bir qizcha haydab kelgan ekan. U ko'ylarni buloqqa yaqinlashtirmay, ariqchada sug'ormokda edi. Qayoqdan kelib qoldi u! Ehtimol, bizdan etakrokdagi qo'sh tepalik ortidan, soylik tomonidan kelgandir. Cho'ponlar o'sha yokda o'rnashgan edi. Qizning chehrasi menga tanishday tuyuldi. Men qaysi bir jurnalda xuddi shu qizga o'xshash, kokili peshanasiga tushib turgan yoshgina xitoy qizning suratini ko'rgan edim. Balki shuning uchun men uni qaerdadir uchratganday bo'layotgandirman.

Biz bir-birimizga jimgina qaradik. Mening kutilmaganda bu yerda paydo bo'lib qolganim unga

qanchalik g'ayritabiiy tuyulgan bo'lsa, uning bu yerga kelib qolishi ham menga shunday ko'rindi. Biroq hech narsa bo'lmaganday aravadan sakrab tushdim-da, ishbilarmon kishilarday buloqdan suv olib, bochkani to'ldira boshladim.

Shu mahal qo'ylar ham suv ichib bo'lishdi, qiz ularni bir chekkaga hayday boshladi. Yonimdan o'tib keta turib:

— Bu buloqning oti nima? — deb so'radi.

Men hozir suv olganimda loyqalanib qolgan, nursiz jilvalanib turgan buloq ko'ziga termilganimcha o'ylanib qoldim. Darvoqe, yakkayu yagona bulog'imizning biron nomi bo'lsa kerak, axir? Men hamon o'ylanib turarkanman, bu orada suv tinib, yuzi ravshanlanib, tubi quyuq ko'k tusga kirdi.

— Bo'tako'z! — dedim qizga qayrilib.

— Bo'tako'z bulog'i? — peshana sochini bir silkitib tabassum qildi qizcha. — Juda go'zal ekan oti! U haqiqatan ham bo'taloqning ko'ziga o'xshaydi, o'ychan ko'rinadi.

Biz gapga kirishib ketdik. Qiz bizning tomonlardan ekan. U, hatto o'qituvchim Oldiyorovni ham tanirkan. O, bu kimsasiz cho'lda notanish qiz og'zidan sevimli o'qituvchimning nomini eshitish qanday yaxshi!

Ehtimol, u ham Anorxoyga ana shu muallimning gapi bilan kelgandir. Qiz o'tgan yili maktabni, biznikini emas, boshqa maktabni tamomlab, hozir saqmonchi — qo'ylarning qo'zilash davrida cho'pon yordamchisi bo'lib ishlayotgan ekan.

— Qo'ramizdagi quduqning suvi sho'r, — dedi. — Men bu yerda buloq borligini eshitgandim. O'zimning ham oqin suvlarni ko'rgim kelib ketdi, qo'zilarim ham zilol suv qanaqa bo'lishini bilishsin dedim! Qo'zilarni boqib, katta qilib cho'ponga topshiraman, keyin universitetga o'qishga ketaman...

— Vaqt-soati yetsa men ham o'qimoqchiman, — dedim. — Biroq men mexanizatsiya maktabiga kiraman. Meni aslida bu yerga traktorda ishlash uchun yuborishgan edi, manavi esa, shunchaki, vaqtincha... — bochkani ko'rsatdim unga. — Vaqtincha yordamlashyapman... Suv tashigani boshqa bironi yuborishlari kerak.

Men bu gapni chakki aytib qo'ydim, og'zimdan chiqib ketganini o'zim ham sezmay qoldim. Uyalganimdan a'zoyi badanimdan isitma chiqib ketdi, ammo yana shu ondayoq muzlab ketdim — uzoqdan Abubakirning «yoqimli» ovozi eshitildi:

— He-e-ey, akademik, jag'ingga tushiraman!

— Obbo, ko'p gapirib yuboribman-ku!

— Nima bo'ldi? — hayron bo'lib so'radi qizcha.

— Hech nima. Shunday, suvni olib borish kerak, — dedim qizarib.

Qizcha qo'zilarini kelgan yo'li bilan haydab ketdi. Abubakir shudgorning uzoq chekkasida, traktor kabinasidan turib mushtini havoda silkitganicha, tomog'ini yirtib baqirardi.

— Ketyapman-ku, axir, ketyapman! Ovozingni o'chirsangchi! Odam degan begona qiz oddida shunchalik ham baqiradimi? — dedim g'azab bilan va otni choptirib ketdim.

Bochkadagi suv shalop-shulup chayqalib, sachrab, boshimdan oyog'imgacha shalabbo qildi. To'kilsa to'kilaversin, menga desa bir tomchisi ham qolmasin! Men bunday xo'rlikka ortiq chidayolmayman!

Abubakir kabinadan sakrab tushdi-da, yana o'tgan safargiday menga tashlandi. Men jilovni tortib, otni taqqa to'xtatdim-da:

— Agar sen shunaqa baqiraveradigan bo'lsang, ishni tashlayman-u ketaman, — dedim jahl bilan.

U kutilmaganda bu gapdan dovdirab qoldi, lekin hushtak chalib yubordi-da, yetti pushtim qolmay so'ka boshladi.

— Sen lapashang akademiksiz ham Anorxoy bor edi, bundan keyin ham o't tushkur bu cho'l qurib ketmaydi! Yo'qol bu yerdan tezroq! Endi sen qolgan eding menga til tegizmagan, ishtonsiz student!

Men aravadan sakrab tushib, qamchini traktor orqasiga uloqtirib yubordim-da, odimlab ketdim.

— To'xta, Kamol! Unday qilma! Qayoqqa borasan, to'xta! — deb orqamdan qichqirdi Qalipa.

Bu gap meni battar qizishtirdi, qadamimni yana tezlashtirdim.

— To'xtatma uni, qo'yaver, qurib ketsin! — Abuba-kirning ovozi eshitildi orqamdan. — Usiz ham evini qilarmiz!

— Sen odam emassan, vahshiy hayvonsan, nima qilib qo'yding! — dashnom berardi unga Qalipa.

Ularning allavaqtgacha janjallashgani qulog'imga chalinib turdi.

Tobora oldinga intilib, qadamimni tezlashtir-dim. Qaerga borishim — ahamiyatsiz. Atrofdagi tirik jon yo'q, to'rt tomonim qup-quruq dala. Buloqni, dala shiyponini orqada qoldirib, tosh haykal turgan tepalikni ham bosib o'tdim. Darg'azab bo'lib tirjayib turgan tosh kampir bo'm-bo'sh qolgan qop-qora va nursiz ko'zlari bilan meni kuzatib, uzoq asrlar davomida yerga qanday botib turgan bo'lsa, hozir ham shu taxlitda baqrayib turardi.

Men hech narsani o'ylamay ketib borardim. Faqat birgina istagim bor edi, u ham bo'lsa — ketish, iloji boricha bu yerdan tezroq ketish. Bu la'nati Anorxoy dashtini yelkamning chuquri ko'rsin.

Ko'z o'ngimda huvullab yotgan quruq cho'l. Barcha past-balandliklar, qiru soylar, chor atrofdagi hamma narsa bir-biriga o'xshardi. Bu jonsiz, bir-biriga o'xshash manzarani kim yaratdi ekan? Nega tahqirlangan, xo'rlangan men bu achchiq shuvoqzor, sho'r bosib yotgan bepoyon kengliklarni kezib chiqishim kerak ekan? Qayoqqa nazar tashlama — qup-quruq, jonsiz biyobon, yaydoq dala. Bu yerda odamzod uchun nima bor? Uning yashashi uchun boshqa joy quriganmi? Ertalabki o'y-xayollarim endi menga juda kulgili bo'lib tuyuldi.

Men o'zimning ojizligimni, boshpanasizligimni va tushkin ahvoldaligimni butun vujudim bilan his etib: «Mana senga yovshonzor go'zal dashtlar-u, mana senga Anorxoy o'lkasi!» deb o'z-o'zimdanda kulardim.

Tepamda osmoni falak, tevarak-atrofim cheksiz dasht, o'zim esa go'yo bu yerga allaqaerdan kelib qolganman-u egnimdagi qavilgan fufayka, oyog'imdagi kirza etik va rangi o'chib ketgan shapkada mushtday odamga o'xshab ko'rindim.

Shu holatda yo'lsiz ketaverdim. «Biror yerda temir yo'l iziga chiqib qolarman, — deb o'ylardim o'zimcha, — so'ng biron raz'ezdda yuk vagonlariga osilib olarman. Odamlar oldiga boraman...»

Ortimda tuyoqlarning dukur-dukuriyu, otlarning pishqirig'i eshitilganda ham hatto qayrilib qarama — dim. Bu Sorokin. Undan boshqa odam bo'lishi mumkin emas. Hozir hoynahoy koyib beradi, so'ngra yalinadi, mayli, nima bo'lsa bo'lar! Lekin orqamga qaytmayman, qaytishni xayolimga ham keltirmayman.

— To'xta! — xitob qildi past ovoz bilan Sorokin. Men to'xtadim. Sorokin terga botgan otida menga yaqinlashdi. Malla qoshlari ostidagi ko'm-ko'k, o'tkir ko'zlari bilan menga jimgina tikilib turdi-da, sumkasiga qo'l solib undan bir qizil qog'oz oldi — bu dashtga kelgan kunimoq, zo'r iftixor bilan unga topshirgan komsomol yo'llanmam edi.

— Ma, buni qoddirib ketish mumkin emas, — u yo'llanmani xotirjamlik bilan menga uzatdi.

Men uning boqishida na ta'na, na dashnomdan asar ko'rmadim, u meni ayblamasdi ham, achinmasdi ham. Bu qarash — mushkul ishlarni bajarib, har qanday tasodifiy qiyinchiliklarga ko'nib qolgan odamning jiddiy nigohi edi. Sorokin kafti bilan horg'in, soqol bosgan yuzlarini artib olarkan:

— Agar raz'ezdga bormoqchi bo'lsang, huv anavi soylik tomon o'ngroqqa qarab yur, — deb ko'rsatdi u menga va otini burib, sekingina orqasiga qaytib ketdi.

Men hayron bo'lib, uning orqasidan qarab qoldim. Nima uchun u meni urishmadi, nega bu yerda qolishga undamadi? Nega u boshini quyi solgan, ot ustida bunchalik horg'in o'tiribdi? Oilasi — xotin, bola-chaqalari allaqayoqlarda, uzoqda. O'zi bo'lsa bu yerda yil — o'n ptki oy cho'lni kezib yurganiyurgan. U qanaqa odam o'zi, Bo'm-bo'sh Anorxoyning nimasi qiziqtirarkin uni?

Nima sababdanligini o'zim ham bilmayman-u, biroq uning orqasidan asta-sekin ergashib boraverdim.

Kechqurun biz hammamiz o'tovda to'planishdik. Hech kim churq etmasdi. O'rtaga sukunat cho'kkan, faqat gulxandagi o'tinlargina chars-chars yonardi. Buning hammasiga aybdor men edim.

Hamon hech kim og'iz ochmadi. Lekin Sorokinning xafaqon va jiddiy chehrasida uping nimadir demoqchi ekanligi sezilib turardi.

— Xo'sh, endi nima qilamiz? — dedi Sorokin nihoyat hech kimga qaramay.

— Nima bo'пти, Anorxoyni sel bosibdimi? — de-di Abubakir zaharxanda qilib.

Shundan so'ng Sadabek ohista o'rnidan turib, jimgina o'tovdan chiqib ketdi. U Abubakir bilan bo'lgan mushtlashishdan so'ng u bilan gaplashmas, aftidan, xrzir ham gapga aralashmoqchi emas edi. Uning ukasi, pritsepchi Esirkep ham o'rnidan turmoqchi bo'ldi-yu, ammo fikridan qaytib, yana joyiga o'tirdi.

Abubakir u bilan ham chiqisha olmasdi. Bir kuni iltimosimga ko'ra Esirkep meni Sadabekning traktoriga biriktirilgan plugga o'tqazdi-da, o'zi suv tapshydigan aravaga chiqdi. Biroq u suvni bir oz kechiktirib keltirgan ekan, Abubakir unga ham do'q uribdi. Lmmo Esirkep o'zini haqoratlashga yo'l qo'ymabdi. U ham bellashadiganlardan. Axir u mendan uch yosh katta.

Abubakirning gapiga hech kim javob bermasdi.

— Bu yerda o'ylab o'tirishning nima hojati bor, — qo'shimcha qildi u, — ishni kim to'xtatgan bo'lsa, o'sha javob beraversin.

— Gap kim haqu kim nohaq ekanligida emas! — javob qildi Sorokin unga qaramay. — Bu yerda bir yosh yigitning taqdiri hal bo'lyapti, u endi nima qilishi kerak?

— Takdir emish! — g'ijindi Abubakir. — Bunaqa akademiklarning taqdiri allaqachon hal bo'lgan, bular bir pulga qimmat, qo'lidan ish kelmaydi! — mensimay qo'l siltadi u. — Xo'sh, o'zing o'ylab ko'r-chi, Sorokin, bular nimaga yaraydi? Biz o'z kuchimiz bilan g'alla otishtirganimizda ular o'n yillab o'qib yurishdi. Ularni biz boqdik, kiyintirdik, xo'sh, nima natija chiqdi, maktabda bularga nimani o'rgatishdi? Mashinani bilishmasa, otga bo'yincha solishni eplay olmasa, hatto ayilni ham durustgina tortolmasa... Nega endi men uning uchun ter to'kishim kerak ekan. Uning olimligini boshimga uramanmi, tosh haykallarning sirini bilsa bilibdi-da, nima bo'пти? Qo'lidan biron ish kelmasa. Bas, shunday ekan, o'zgalarni ham ishdan qoldirmay, tuyog'ini shiqillatib jo'nab qolsin! Sen ham, Sorokin, menga yopishaverma, men yolg'iz o'zim smenachisiz ishlayapman, hech kimdan tap tortadigan joyim yo'q! Agar ortiqcha ko'rinayotgan bo'lsam — ertagayoq bu yerdan g'oyib bo'lishim mumkin. Ammo tilimni tiymayman: men bunaqa akademiklarni bir tiyanga olmayman!..

— Bas qil! — dedi Sorokin, hamon Abubakirning yuziga qaramay, uning so'zini cho'rt kesib. — Buni biz sensiz ham bilamiz. Gap bunda emas. Qani ayt-chi, Kamol, o'zing nima demoqchisan?

Men hadeganda javob qaytarolmadim. Abubakiriing gaplarini tinglab o'tirib, uning so'zlarida ham jon borligini angladim. Ammo bu so'zlarning hammasi g'ayirlik va adovat bilan aytilgan edi. Nega? Axir men qo'lsiz-oyoqsizmanmi yoki Abubakir qilgan ishni qech qachon qila olmaydigan, o'taketgan landavurmanmi? Yoki savodliligim menga xalal beryaptimi? Men buni tushuna olmasdim. Biroq shunday bo'lsa ham, Sorokinning savoliga iloji boricha bamaylixotir javob berishga urindim.

— Men bu yerga pritsepchi bo'lib ishlash uchun kelganman. Menga mana shunisi ahamiyatli. Egar-jabduqni bo'lsa uddalay olaman. Buni hamma biladi, hatto Abubakirning o'zi ham biladi. Bundan keyin ham xuddi shunday ishlayverishim mumkin edi. Ammo suv tashishni xohlamayman. Xohlamayman, vassalom!

— Bizda boshqa ish yo'q, — dedi Sorokin.

— Demak, ketishim kerak ekan-da! — ta'kidladim. Qalipa menga qaradi-da, g'amgin xo'rsinib qo'ydi:

— Kamol, men o'z o'rnimni senga berib, sening aravangda suv tashiyverardim-u, ammo sen bunga ko'nmayman-da...

Bu kutilmagan gap bo'ldi. Qalipa o'zining rahmdilligidanmi yoki Abubakirning baqirib, so'kingan paytlarida xijolat tortib har vaqt nima bilandir uping qo'polligini yumshatishga va bilintirmaslikka harakat qilganidanmi, haytovur, shu so'zlarni aytishga jur'at etgandi. Men ham o'ylab-netib o'tirmay qiziq ustida:

— Ko'naman! — deb yubordim.

O'tov suv sepganday jim bo'lib qoldi. Gulxandagi o'tinning chirs-chirs etib yonayotganigina eshitalardi.

Hamma hayron bo'lib menga qaradi. Balki meni, esi hushini yig'ib olib, so'zidan qaytar deb o'ylayotgandirlar? Shunday bo'lib chiqdiki, meni ko'rolmaydigan va menga hech qanday yaxshilikni ravo ko'rmaydigan kishi changaliga o'zimni o'zim tutib berdim. Lekin boshqa hech narsa demadim. Aytilgan so'z — otilgan o'q. Sorokin menga yana bir sinovchan nazar tashladi-da:

— Shu gaping gapmi? — deb so'radi.

— Ha!

— Menga baribir! — dedi Abubakir va gulxanga tupurdi. — Ammo oldindan aytib qo'yay: sal gap bo'lsa, kallangga tushiraman! — Uning mensimay istehzo va adovat bilan o'qraygan ko'zlari qorong'ida sovuq chaqnadi.

— «Sal gap bo'lsa» deganing nimasi? Nega eldan burun do'q qilyapsan? — dedi hozirgacha o'zini tutib o'tirgan Esirkep ortiq chiday olmay. — Eplab ketadi, bu shunchalik mushkul ishmi, donishmandligingni qara-yu! U mening plugimda ishlagan.

— Sendan hech kim so'rayotgani yo'q, birovning ishiga aralashma. Hali ko'ramiz. Traktorga ham, ishga ham men javobgarman...

— Bas qil! — Sorokin yana norozilik ohangida Abubakirning so'zini bo'ldi va menga qarab: — Ertadan ishga tush, — dedi-da, o'rnidan turib eshik tomon yurdi. — Xayr, endi dam olinglar.

O'sha kecha deyarli uxlay olmadim. Abubakir bilan ishimiz qanday bo'larkin? Axir hozirgacha u bilan ahyon-ahyondagina uchrashardim, ertadan boshlab esa tun-kun uning ixtiyorida bo'laman. Garchi pritsepchining vazifasi chidam va sabr-matonatni talab qilsa ham, meni uncha cho'chitmasdi. Albatta, kerakli joylarda plug tishini ildam va aniq ko'tarib tushirishga ko'nikish kerak, toki traktorning harakati biror minut ham to'xtab qolmasin. Undan tashqari, men traktorchiga hamma ishda — mashinani yuvib artishda ham, remont qilishda ham yordamlashishim kerak. Qani, Abubakir so'ragan klyuchinimi, boltnimi, gaykasinimi ski yana boshqa zarur narsalarni darhol topib bermay ko'r-chi...

Keyin bilsam Aldey ham mijja qoqmabdi. U qorong'i kechada yonimga kelib o'tirdi-da, boshimni siladi:

— O'ylab ko'rsang bo'lardi, Kamol, sen u bilan chiqisha olmassan, oqko'ngil, yuvoshginasan. Uning ko'nglidagini topa olmassan. U seni qiynab qo'yar.

— Men uning ko'nglini topmoqchi emasman! Qiynoqlariga bo'lsa ko'nikib qolganman.

— Mayli, ixtiyor o'zingda, o'zing bilasan, — dedi past tovush bilan va xo'rsinganicha o'z joyiga ketdi.

Uchinchi bob

Abubakir bilan birinchi kundanoq to'qnasha boshladik.

— Uyqu elitib pritsep ostida qolsang, men javobgar emasman! — Abubakirning ish oldidan aytgan birdan-bir so'zi shu bo'ldi.

Biroq uxlash xayolimga ham kelmasdi. Butun xayolim aniq va benuqson ishlash bilan band. Falokat bosib tishlar ostiga tushib ketish mumkin, degan xayol bilan doim qiynalgandan ko'ra, yaxshisi, hoziroq bu ishdan bosh tortish ma'qul edi-yu...

Rama ustida ikki yoqqa kerishgan oyoqlarim tagidagi kronshteynlarga po'lat tishlar mahkam biriktirib qo'yilgan edi. Plug tishlari qo'riq yer qatlamlarining bug'lanib yotgan bag'rini birin-ketin tilib, ag'darib, yonma-yon qiyalab borishardi. Traktor yovshonlarni bosib-yanchib, tinimsiz gurillab, g'ildirak zanjirlarini shaldiratib shaxdam yurib borardi.

Abubakir orqasiga bir marta ham qayrilib qaramasdi, meni bormi-yo'qmi deb ham qiziqmasdi.

Men faqat uning yo'g'on bo'ynini ko'rib turardim. Bu bilan go'yo u mening to ishni tashlab ketmagunimcha yoki sabr-toqatimga ishonch hosil qilmaguncha sinamoqchidek edi. Ehtimol, u meni holdan toydirib, bu ishdan voz kechtirish uchun traktorni tinimsiz quvib haydayotgandir. Hech qanaqa amortizatsiyasi bo'lmagan qattiq temir kursida, chang-to'zon va motordan chiqayotgan gazdan nafasi bo'g'ilib o'tirish naqadar maza ekanligini Abubakir yaxshi biladi. Ammo men taslim bo'lishni o'ylamasdim. G'oyat katta kuch bilan ishlayotgan asablar, ko'z-quloqlar va plut shturvalini mahkam ushlab olgan qo'llar — mening turish-turmushim shundan iborat. Ish davomida g'iq etmay o'tirdim, hatto jahl bilan traktorni toshloq yerlarga solib borganida ham, plug dam-badam jo'yaklardan sakrab chiqib ketib, tishlari chaqmoq toshlarga urilib, uchqunlar sachraganida ham, o'tirg'ichdan sakrab-sakrab ketganimda ham g'ing demadim.

Kechqurun Abubakir traktorni ishdan to'xtatganda shunday charchagan edimki, umrimda bunchalik bo'lgan emasman. Og'iz-burnim, ko'z-quloqlarim — hammasi chang va qum bilan to'lgan edi. Mukka tushib, shu yerdayoq uxlasam derdim. Lekin qimir etmay Abubakirning buyrug'ini kutib turdim.

— Lemexni ko'tar! — deb qichqirdi u kabinadan boshini chiqarib. O'zi esa traktorni shudgordan chiqardi-da, motorni o'chirib, plug yoniga keldi, egilganча plug tishlarining damini ko'zdan kechirdi.

— Almashtirish kerak, o'tmaslashib qolibdi. Ertalabgacha tayyor bo'lsin! — dedi.

— Xo'p, — dedim men.

— Zapas tishlarini qoldirib, plugdan traktorni ajrat.

Men uning talabini bajargach, jimgina shiypon tomon ketdi. Orqasidan qarab qolarkanman, uning hatti-harakatiga faqat achchiqlanibgina qolmay, unga hasad qilayotganimni sezdim. U go'yo sira charchamaganday, bamaylixotir, lapanglab ketib borardi. Mening-ku, albatta, jonimni oldi-ya. Biroq uning o'zi ham tinchimaydi, axir. Ishning ko'zini bilishini qarang-a, ablahning!

Men bir xo'rsinib qo'ydim-da, o'tin-cho'plarni terib, quchoq-quchoq qilib plug yoniga uya boshladim. Tunda plug tishlarini almashtirish uchun gulxan yoqish kerak edi. Kattagina o'tin g'aramini tayyorlaganimdan keyin kechki ovqatga ketdim.

Naqadar mushfiq va mehribon bu Aldey! Menga olib qo'ygan shilpildoqni indamay yer ekanman, uning menga ich-ichidan achinib qarab turganini ko'rsangiz edi. Bahuzur o'tirib ovqatlanishga vaqtim yo'q. Men undan har ehtimolga qarshi saqlab qo'yiladigan fonarni so'radim.

— Bu senga nima uchun kerak? — dedi u fonarni bera turib.

— Kerak, plug tishlarini almashtiraman.

— Axir, shu ham ish bo'ldimi, bu qanday gap! — deya baqirdi u Abubakirga qarab. — Bunga yo'l qo'ymayman! Mushtday bolani tahqirlashga haqqing yo'q.

— Menga nima, qo'ymasang qo'yma, — qo'rslik bilan javob qaytardi Abubakir yota turib.

— Aralashma! — jerkib berdi xotinini Sadabek. — Kamolning ham o'ziga yarasha aqli bor.

— Hechqisi yo'q, Kamol, senga o'zimiz yordamlashamiz. Ketdik, Esirkep, — deya men bilan birga ketmoqchi bo'lib o'rnidan turdi Qalipa.

— Kerak emas, tashvishlanmanglar. O'zim uddalayman, — dedim-da, fonarni ko'tarib o'tovdan chiqib ketdim.

Atrofni sukunat, cheksiz zulmat qoplab olgan. Men suv ichib olayin deb buloq tomon qayrildim. U qorong'i, sokin chuqurlik ichida sekin-asta biqirlab qaynar va zulmat og'ushida yilt-yilt tovlanib atrofga salqinlik taratardi. Haqiqatan ham u bo'taloqning ko'zini eslatarkan, qo'qqisdan o'sha saqmonchi qiz esimga tushib qoldi. O'sha kezda uning ismini ham bilib ololmagan ekanman. Qaerda ekan hozir o'sha xush-ovoz gajakdor qiz?

Plug oldiga yetib kelgach, darhol ishga kirishdim.

Tishlarni imkoni boricha yuqoriga ko'tarib, o't yoqa boshladim. Fonarning ham albatta foydasi tetdi. Gaykalarni burab bo'shatib oldim-da, yo'qotib qo'ymaslik uchun shapkamga solib qo'ydim. Butun tun bo'yi plug ostida yotib ishladim. Gaykalarni burab chiqarish juda mushkul, o'ng'aysiz edi.

Ular qo'l bormaydigan joylarga o'rnatilgan. Buning ustiga, gulxan ham dam-badam o'chib qolardi. Men plug ostidan o'rmalab chiqib, yotgan joyimda o'tni gguflab yondirardim. Qancha vaqt o'tganini bilmayman, ammo hamma tishlarni almashtirib bo'lgunimcha tinmadim. Shundan so'ng ko'z o'ngim qorong'ilashganday bo'ldi, oyoqlarimni arang sudrab traktor oldiga yetib oldim-da, kabinaga kirib yotdim. Shilingan, tilingan, jonsiz qo'llarimdan olov chiqib, zirqirab og'rirdi.

Erta tongda meni Qalipa uyg'otdi. U suv tapguvchi aravada kelgandi.

— Radiatorga suv quyib bo'ldim. Kel yuvin, Kamol, qo'lingga suv quyib yuboraman, — dedi Qalipa.

U mendan hech narsani so'rab-surishtirib o'tirma-di, men ham uning bu ishidan minnatdor bo'ldim. Birovlarning rahmdilligi hamma vaqt ham yoqavermaydi. Yuz-qo'limni yuvib bo'lgach, Qalipa aravadan tutunchada ovqat va bir shisha kvas keltirdi. Qovurilgan dondan tayyorlangan nordon muzdek kvas juda lazzatli bo'lib, hovuringni chiqarib yuborardi. Bu, albatta, Aldeyning g'amxo'rliги edi.

Abubakir ham keldi. U hech narsa degani yo'q. Ishimdan biror nuqson topolmagach, nima ham deya olar edi. Jimgina borib traktorni plug oldiga haydab keldi. Men plugni tirkadim. So'ng yana ishga kirishdik.

Shu kundan boshlab plugni dadil boshqaradigan bo'ldim. O'zimga ishonch hosil qildim. Modomiki, birinchi sinovdan o'tdimmi, endi oxirigacha chidayman!

Qarshimda kabina derazachasidan hamon o'sha yo'g'on, chayir bo'yin ko'rinib turardi. Traktor ham bir tekisda, shiddat bilan gurillab, olg'a bosmokda. Bir maromda, shturvalga mahkam yopishganimcha ketyapman.

Peshinga kelib Abubakir kutilmaganda traktor motorini o'chirdi.

— Tush, tanaffus, — dedi u.

Biz traktor soyasida, yerda jimgina o'tirardik. Abubakir papirosni asabiy tishlab, chaynab chekardi, so'ng kombinezon va ko'yлагini yechdi-da, quyoshda toblanay deb kiyimlari ustiga yotdi. Uning yelkaları keng, muskullari tarang tortib turardi. Mening ham quyoshda toblangim kelib ketdi. Ko'yлагimni yerga yozib, endigina cho'zilmoqchi bo'lgan edim, Abubakir boshini ko'tarib menga xo'mrayib qaradi-da:

— Orqamni qashib qo'y, — deb buyurdi va go'yo men uning buyrug'ini darhol bajarishimni oldindan bilganday, zilday boshini qo'li ustiga qo'yib yotdi.

Men jim turaverdim.

— Eshityapsanmi, yo'qmi? — boshini ko'tarmay g'azab bilan yelkalarini silkitdi.

— Qashlamayman!

— Men aytdimmi, qashlaysan! — U o'rnidan dast turdi-da, qo'llarini beliga tirab oldimga keddi.

— Xo'sh? Yana qancha kutishim kerak? — Men bir oz orqaga tisarildim.

— Sen doim men ishchiman, men hammani boqayotibman, deb ko'kragingga urganing-urgan. Ammo sen faqat ishlayotganliging uchungina ishchisan, chin ko'nglingdan ishchi emassan. Sen aslida boy bo'lishing kerak edi!

— Boy ham bo'lsam bo'lardim! Lekin sen mening jahlimni chiqaraverma, — dedi-da, to'satdan burnimga bir chertdi.

Men sakrab turdim-da, musht ko'tarib unga hamla qildim. Abubakir xuddi shuni kutib turgan edi. So'nggi kunlarda to'plangan butun nafratini mushtiga jamlab shunaqayam tushirdiki, soqqaday dumalab ketdim. Arang tizzamda turib, beixtiyor g'azab bilan yana Abubakirga tashlandim. Uning har zarbi meni oyokdan qulatardi.

— Men senga musht qanaqa bo'lishini ko'rsatib qo'yaman! Asabga tegishni ham ko'rsatib qo'yaman! — dedi u cho'yanday mushti bilan ustma-ust tushirarkan.

Ammo men ham o'rnimdan qayta-qayta turib, ovoz chiqarmay jon-jahdim bilan unga yopishardim. Har gal yuzini — vahshiy basharasini mo'ljallab urmoqchi bo'lardim, lekin u qornimga, biqinimga,

ko'kragimga aniq mo'ljal bilan tushirardi.

Men yana o'rnimdan turib, sekin unga yaqinlasha bordim. U qo'lini ko'tardi va xuddi qassoblarday tomoq qirib, qulochkashlab gardanimga yana bir musht tushirdi. Men churq etmay, lablarimni mahkam tishlab, yerda cho'zilib yotardim.

— Yotibsanmi, akademik? Qani, hidlab ko'rchi, yerdan nimaning isi kelarkin! — dedi u og'ir nafas olib, yorilgan lablaridagi qonni tupurib tashlarkan. — Bu sening tosh haykallar haqidagi lektsiyang emas.

U oyoqlarimiz ostida toptalgan kiyimlari tomon ketdi va go'yo ishni qoyil qilib qo'ygan kishiday, kiyimini qoqib, bamaylixotir kiya boshladi. Mening bu jangda ham g'olib chiqqanligimni sezmas edi. Ha, garchi men yer tishlab yotgan bo'lsam ham yengilmagan edim. Haqiqat uchun kuch, musht ishlatish ham mumkin ekanligiga ishondim. Kimki seni ursa, sen ham uni urishing mumkin va zarur ekan. Bu men uchun g'alaba edi.

Abubakir kombinezonini kiyguncha nafasimni rostlab o'zimga kelib oldim. U motorni yondirishi bilanoq sakrab o'rnimdan turdim-da, tezlik bilan kiyimlarimni kiydim. Plugga chiqib, o'z o'rnimga o'tirib oldim.

Traktor gurullab, shudgor bo'ylab yurib ketdi. O'sha beso'naqay chayir bo'yin kabina derazasidan hamon ko'rinib turar, men ham plug shturvaliga yopishgancha borardim.

To'rtinchi bob

Hayotimizda ba'zi o'zgarishlar bo'lib o'tdi. Urug'lik tashish uchun bizga qo'sh oti bilan arava berishdi. Yana bir kishi ham keldi. Endi suv tashuvchi uchun ham ancha yengillik tug'ilgan edi. Sadabek bilan Esirkepning traktorlarini ekishga tayinlashdi, biz esa Abubakir bilan yer haydashda edik.

Yana bir juda muhim yangilik bo'ldi.

Bundan bir necha kun avval, tushki ovqatdan keyin aravada dalaga ketayotganimizda, men buloq bo'yida saqmonchi qizni ko'rib qoldim. Aravadan sakrab tushdim.

Aravakash otlarni to'xtatmoqchi bo'lgandi-yu, lekin Abubakir qo'ymadi:

— Haydayver, yo'lingdan qolma, — deb buyurdi u norozi ohangda.

Men qiz tomonga yugurdim, qo'ylarini o'z holiga qo'yib u ham menga peshvoz kelaverdi. Men yoniga yetmasdan to'xtadim, chunki ish boshlaguncha o'sha joyda bo'lish uchun aravaga yetib olishim kerak edi.

— Salom! — deb qichqirdim uzokdan.

— Salom! — deb javob berdi qiz ham. Joyida to'xtab qoldi.

Uni ko'rib juda quvonib ketdim, lekin hadeganda biron gap aytishga jur'at etolmay turdim.

— Aravangiz qani, nega ko'rinmay ketdingiz? Hozir qaerdasiz? — deb so'radi qiz.

— Men hozir traktordaman! — deb qichqirdim g'urur bilan. — Biz hu-uv anavi daladamiz! Kechirasiz, men juda shoshilyapman.

— Choping, choping! — deb qo'lini silkitib qoldi u menga.

Aravaning ketidan yugura ketdim. Orqamga bir qayrilib qarab qo'ydim. Qiz haligi joyda orqamdan qarab turardi. Arava to'xtamay ketib borardi. Qizning qo'l silkiib xayrlashib qolganidan, buning ustiga, bahor chog'i keng sahro qo'ynida yelib borayotganimdan o'zimni benihoya baxtiyor his etdim...

Ertasi kuni u biz ishlayotgan yerda paydo bo'lib qoldi. Yaqingindagi tepaning ustida qo'y-qo'zilarni boqib yurardi. Loaqal biror daqiqaga bo'lsa ham uning oldiga biram borgim kelardiki, lekin bu Abubakir deganingiz menga ruxsat berarmidi. Bunaqa ishlar uning qo'lidan kelmaydi. Bu hakda men undan iltimos ham qilmadim.

Kelgusi gal, qiz yana tepalikda paydo bo'lganida Abubakir bilan biz tirillab turgan traktor yonida edik. Abubakir motorning qaeridir tekshirayotgandi.

— Nega bu qizcha tez-tez keladigan bo'lib qoldi? — deb so'radi u.

— Bilmadim.

— Oti nima uning?

— Bilmayman.

— Eh, akademik, — deb yerga tupurdi u. Keyin qiz tomonga qarab qo'ydi. — O'ziyam ajoyib narsa ko'rinadi.

Men unga g'azab bilan qaradim.

— Bor, o'rningga o'tir! — deb baqirib berdi u. Biz ishga tushib ketdik.

Bu orada qiz tepalikda o'tlab yurgan qo'y-qo'zilarni biz ishlayotgan joydan yuz metrcha nariroqdagi ochiq maydonga haydab tushdi. Qani endi uning oldiga chopib borsam-u, suhbatlashib, peshanasiga tushgan jingala sochlariga tikilib birpas o'tirsam...

Traktor to'satdan to'xtab qoldi. Abubakir kabinadan boshini chiqarib:

— Richagni bog'la! Bu yoqqa kel! — deb qichqirdi. Men plug ustidan tushib, hayron bo'lgan holda uning oldiga keldim. U odatda ish paytida meni kabinaga yaqinlashtirmasdi.

— O'tir, — dedi o'z o'rnini menga bo'shatib. — Haydashni o'rgan!

Men angrayib qoldim. Buni undan sira kutmagan edim. Abubakirga nima bo'ldi, nahotki u meni yoqtirib qolgan bo'lsa? Nima bo'lsa ham, o'ylab o'tirmay, buyrug'ini bajarishga shaylandim.

— Pedalni bos. Ulagichni bura, ha, shunday. Endi pedalni sekin bo'shat. Richaglarni mahkam tut.

Traktor gurullab joyidan qo'zg'aldi. So'ngra mol qo'rasi yonboshidagi yerni hayday boshladik. Sevinganimdan terimga sig'may ketdim. Men hozir hech narsani o'ylamasdim, olamdagi hamma narsani unutgandim. Xayolimda faqat bir narsa — traktorni mahkam tutish, uni boshqarish, mexanizmlarini miridan sirigacha bilib olish orzusi hukmron edi. Men buni qachondan beri havas qilib yuraman, axir. Mana endi qudratli traktor mening qo'llarimga itoat qilib, g'ildiraklarini shaqirlatib, yerni o'pirganicha olg'a yurib bormoqda. Shunda o'zim ham go'yo mexanizmga aylanganman-u, butun diqqat-e'tiborim zarur harakatlarni bajarishga qaratilgan edi.

Mol qo'rasining etagiga yetganda traktorni yaxshigina bura boshladim. To'g'ri, pritsepchi bo'lmaganidan burilishda anchagina yer haydalanilmay qoldi. Ammo bunga tashvishlanmasa ham bo'ladi: Anorxoyda yer oz-munchami!

Shu tarzda dalani bir necha marta aylanib chiqdik. Endi yuragim uncha hovliqmay, o'zimni ancha erkin his qilardim.

— Qo'rqma, akademik! — deb baqirardi qulog'imga Abubakir. — Men birpasga bir yerga borib kelaman. Agar biron narsa bo'lsa motorni o'chir!..

U yurib borayotgan traktordan sakrab tushdi-da, ustidagi changni qoqib, saqmonchi qiz tomon yo'l oldi. Bu mahal qiz ancha yonginamizga kelib qolgan edi. Men shundagina Abubakirning niyatini sezdim. Ma'lum bo'lishicha, u meni kabinaga g'arazgo'ylik bilan o'tqazgan ekan.

Abubakir qizning yonida turib, u bilan bamaylixtir so'zlashardi. Unga nima tashvish... ish bo'lsa bajarilyapti, traktor yonida, biron narsa bo'lsa darhol yugurib kelishi mumkin.

Uning bu hatti-harakati menga yoqmadi. Lekin shunga qaramay, hozir mashinani boshqarayotganligimdan xursand edim. Kabinada turib qizga qo'l siltab, unga biron iliq gap aytishni istardim. Qani endi bu yerda Abubakir bo'lmasa! U qizga nimalar deyayotgan ekan? Qiz unga nimalar deb javob beryaptiykin? Qiz unga ehtiyot bilan muomala qilsa yaxshi bo'lardi.

Bir yarim soatcha, to qiz qo'ylarini haydab ketgunga qadar traktorni haydab turishga to'g'ri keldi. Abubakirning chehrasida uning ishi o'ngidan kelganligini bildiruvchi biron alomat sezmadim. Yo'q, uning basharasidan bema'ni takabburlik, hayvonlikdan boshqa hech narsani uqib bo'lmasdi.

— Joyingga bor, akademik, — deb yelkamga urdi va beso'naqay lablarini burib iljaydi.

Men hech narsa demay traktordan sakrab tushdim.

Bizning qizchamiz ertasi kuni ham keldi. Abubakir yana meni kabinada qoldirdi-da, o'zi o'sha tomonga qarab ketdi. Qiz kelmaganda ham ma'qul bo'lardi. Men traktorni tashlab keta olmayman.

Lekin befarq ham qaray olmayman.

«Qanday qilib uni ogohlantirsam ekan? — deb o'ylardim men kabina ichidan ular tomonga tashvish bilan nazar tashlab. — Uning Abubakir bilan uchrashuvi yaxshi emas. Ammo kishilarning bir-biri bilan so'zlashuvini qanday man etib bo'ladi? Xar bir kishi kim bilan muomala qilayotganini o'zi yaxshi bilishi kerak...»

Bu gal qizcha tezda qaytib ketdi, bundan men behad xursand bo'ldim. U qo'y-qo'zilarini tobora tezroq haydab, orqasiga qaramay jadal ketib borardi. Men undan xayolan uzr so'rab, o'z-o'zimga derdim: «Kechir meni, azizim. Tez qaytib ketib yaxshi qilding. Biz yana diydor ko'rishamiz. Ikkinchi marta traktorda qolmayman, oldingga qanot bog'lab uchib boraman, hozircha mayli, yo'lingdan qolma, kokilli suluv qiz... Men hatto ismingni ham bilmayman...»

Ammo mening kelgusi uchrashuv haqidagi umidim ro'yobga chiqmadi. Qiz boshqa ko'rinmadi. Uni ikkimiz ham bir-birimizga bildirmay uch kun kutdik. Abubakir yanada qahrliroq va qo'polroq bo'lib qoldi. Endi menga ro'yirost nafrat bilan qaraydigan bo'ldi. Biroq men ham endi unga bo'lgan nafratimni yashirmasdim. Uning o'sha kuni biron qo'pol gap bilan qizning izzat nafsiga tekkani aniq edi. Qizni allaqanday yovuz kuchdan himoya eta olmaganimdan o'zimni aybdor his qilardim. Men shunday qarorga keldim: iloji bo'lsa qizni topib, u bilan hamma narsani yurakdan samimiy gaplashib olaman.

Ko'nglim ana shu uchrashuvni orziqib kutardi.

Ayni o'sha kunlari dalada yog'ingarchilikda qoldik. Yomg'ir to'satdan boshlanib, shiddat bilan yog'a boshladi.

Bu dashtning do'l aralash kuchli jalasi edi. Havo guldurab, yer yuzi anamana deguncha qaynab turgan pufakli ko'lmakchalar bilan qoplendi. Ammo Abubakir hamon traktorni to'xtatmas edi. U, aksincha, traktorni yana tezroq haydardi, orqasiga qayrilib ham qaramasdi, men bo'lsam do'l aralash jala ostida shumshayib o'tirardim.

Haydalgan yer qatlamlari yomg'irdan ko'pchib, endi avvalgiday plug tishlaridan ko'chib tushmasdi. Loy plugga, ramaning ustki qismlariga, mening oyoqlarimgacha chiqib ketgandi. Traktor g'ildiraklari yopishqoq loy bilan to'lib qolmaganda, Abubakir uni hali-beri to'xtatmasmidi ham.

Nihoyat, u motorni o'chirdi, kabinada yalpayganicha papiros cheka boshladi. Ehtimol, u meni ham kabinaga kiritishni iltimos qilib qolar deb o'ylayotgandir. Ammo menga endi baribir edi. Boshdan oyoq shalabbo bo'lib iviganman. Plugdan tushmay, yomg'ir ostida kiyimlarimning loyini yuvib o'tiraverdim. Yomg'irdan sakdaydigan birdan-bir narsam — ayrim fikrlar yozilgan, o'qigan kitoblarimdan ba'zi kichik parchalar ko'chirilgan yon daftarcham edi. Men uni qo'njimga tiqib qo'ydim. .

Yomg'ir to'xtadi, havo bir zumda charaqlab ochilib ketdi. Osmon saxiy bahor selidan yuvib-taralgan musaffo va go'zal dashtning davomiday tuyulardi. Cheksiz Anorxoy dashtlari kishi ko'ziga poyonsiz, yanada yashnab ketganday ko'rinardi. Osmon lumbazi bo'ylab Anorxoy uzra kamalak tortildi. U olamning u chekkasidan bu chekkasiga qadar cho'zilib, dunyodagi jamiki nafis bo'yoqlarni o'zida mujassamlashtirib, osmonu falakda turar edi. Zavq-shavq bilan chor atrofga boqdim; bepoyon zumrad osmon, tovlanib turgan kamalak, kulrang yovshonzor dashtlik! Yer yuzi tezgina selgib borar, uning tepasida bir burgut ikki qanotini qimir etkizmay baland osmonda gir aylanib uchib borardi. Go'yo uning o'zi va qanotlari emas, balki yerning otash nafasi, uning kuydiruvchi harorati burgutni shu qadar yuksaklikka ko'targanday.

Shunda men o'zimni yana baquvvat his etdim, ruhim yanada tetiklashib, Anorxoy diyori haqidagi orzu-o'ylarim tag'in jonlanib ketdi. Ha, endi men shunday mavqeni egallagan edimki, endi hech kim orzularimning ro'yobga chiqishiga to'sqinlik qila olmasdi, Anorxoyning porloq kelajagiga bo'lgan ishonchimni hech kim so'ndira olmasdi. Men shoir emasman, biroq ba'zan shunday vaqtlar ham bo'lardiki, maktab devoriy gazetasida she'rlarim ham chiqib qolardi. Mana hozir ham etigim qo'njidan daftarchamni oddim, xayolimga kelgan laparnamo satrlarni darhol qog'ozga tushira boshladim:

*Qo'rday tepalari ortida yotar
Qadam bosilmagan Anorxoy dashti.
Qishda bo'ronlari dahshatli, xatar,
Yozi otashnafas, olov taratar,
Keng dashtli Anorxoy bu o'lka oti.*

* * *

*Istiqboli porloq, ishongum unga —
Bu kun uzoq emas, ha, yaqin juda!
Anorxoy kuchog'i to'lajak gulga!
Youshondan asar ham qolmaydi bunda.*

Men she'rimning chala, shirasiz chiqqanini o'ylamasdim. Ko'nglimni boshqa narsa xiralashtirayotgan edi: bu misralar qalbimda tug'yon urayotgan his-hayajonlarimning yuzdan birini ham ifodalay olmaydi. Orzu-istagim, quvonchlarimni ifoda eta oladigan noyob so'zlar qidirib boshim qotdi. Ammo shu payt birov qo'limdan daftarchamni yulqib oldi. Men orqamga o'girilib qaradim.

— Ishqiy nomalar to'qiyapsanmi! — dedi Abubakir o'zini chetga olib, zaharxanda bilan. — Qizchani she'r bilan o'zingga rom qilmoqchimisani?..

— Ber bu yoqqa, birovning xatini o'qish yaxshi emas! — dedim.

— Yaxshimi, yomonmi — sen menga o'rgatma! O'zim bilaman. Yaqinlashma!

— Ha-ha, hali shunaqami! — Traktor yoniga chopib bordim-da, klyuchni qo'limga oldim.

— Hoy, hoy! — deb do'q urdi Abubakir. — Ma, ola qol topgan bisotingni. — U daftarchamni qaytarib berdi, bir ozdan so'ng qah-qah urib kulib, butun dashtni boshiga ko'tardi. — Anorxoy o'lkasi emish! Ha-ha-ha! Juda ham ahmoqsan-e, akademik! Haqiqatan ham senga o'xshaganlarni bu yerga haydab kelish kerak, toki dunyoning past-balandini bilib olinglar!.. O'ylab topganini qara-ya: Anorxoy o'lkasi emish! Ha-ha-ha! Hali u senga qanaqa o'lka ekanligini ko'rsatib qo'yadi. Bu yerda bir qish ishlab ko'r, o'shanda boshqacharoq kuylay boshlaysan...

— Men qolish-qolmasligimni sendan so'rab o'tirmayman! Mening g'amimni yemay qo'ya qol, o'zingni o'yla!

— Nimani o'ylar ekanman? — jahl aralash iljayib menga yaqinlashdi Abubakir. — Mening o'z fikrim o'zim bilan, men qaerda bo'lsam ham haqimni ajratib olaman. — U nariroqqa ketmoqchi ediyu, lekin nimanidir eslab yana to'xtab qoldi. Menga yuzma-yuz keldi-da, bo'g'iq ovoz bilan shunday dedi: — Sen, akademik, haligi qiz haqidagi xom xayollaringni miyangdan chiqar, umidvor bo'lma... urib mayib qilaman!

— Buni hali o'ylab ko'ramiz.

— Yana takror aytyapman, uni xayolingga keltirma! Qizishib ketgan, boshqalarga nafrat bilan qarashga o'rganib qolgan, hozir es-hushini yo'qotib qo'ygan bu odamning ahvoriga achindim. Unga ohista dedim:

— Sen kap-katta odamsan. Ba'zan tuppa-tuzuk gaplarni aytasan. Ammo bunday gaplarni, aftidan, tushunmasdan gapirasan shekilli! Shuni unutmaginki, hech kim birovga o'ylash, istash, orzu qilishni man eta olmaydi. Insonning hayvondan farqi ham ana shu fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishida.

So'zlarim unga ta'sir etdimi, har qalay, indamay turdi. Faqat qovog'ini osgancha traktor oldiga bordi-da, bor kuchi bilan ruchkani aylantirdi, motor darhol gurillab o't oldi. Yana ish boshlashimiz lozim edi...

Shu soatdan butun orzularim yana vujudimni chulg'ab oldi. Men ularni kurashda qo'lga kiritgandim, ular yana menga hamroh bo'ldi.

Kechqurun hamma yotishga tayyorgarlik ko'rayotganda men o'tovdan chiqib, buloq tomon yo'l oldim. Negadir o'sha tomon meni o'ziga tortardi, o'sha yerda tanho bo'lishni istardim.

Osmon gumbazi yulduzlarga torlik qilib, ular ufqdan yerga tomon siljiyotganday. Ko'pchiligi bosh ustida g'uj-g'uj bo'lib, hozir tubsiz bo'lib ko'rinayotgan kulcha shaklidagi hovuzcha sathiga to'planishgan edi. Ular suvda jilvalanib, husni jamollarini ko'z-ko'z qilishardi. Ularni hovuchlab, laxcha cho'g'day qirg'oqqa sepib yuborging keladi. Suvning shildirab oqayotgan joyida ular ham suv bilan birga oqib, mayda toshchalarga aralashib, marvarid donalari singari tovlanardi. Suvning sokin, o'ychan oqqan joylarida esa yulduzlar osmondagi kabi porlab turardi. Xayolimdan shunday fikrni o'tkazdim: dashtdagi chashma ba'zi ko'ngli ochiq va orzu-istaklar bilan to'lib-toshgan, go'yo butun olamni o'zida mujassamlashtirgan insonning ruhiy holatini eslatar ekan.

Men buloq bo'yida o'tirib, tungi sokin dashtni tomosha qildim, uni butun vujudim bilan his etdim, xayolan qayta tasavvur etdim. Bu shirin xayollarimni kimga aytay, kimga izhor etay? Izohlashim qiyin-u, ammo sochi peshanasiga tushib turgan, nomi noma'lum qiz menga xuddi ana shu odamday tuyulardi. Faqat o'shagina ko'nglimdagini tushuna olar, faqat o'shagina his-hayajonlarimga sherik bo'la bilardi. Ehtimol, buning siri bizning birinchi marta shu buloq bo'yida uchrashganimizda va unga Bo'tako'z deb nom qo'ygan kezlrimizda paydo bo'lgandir.

Qaerda ekan hozir, mening xayolim u bilan band ekanligini bilarmikin? Yaqinda yerni haydab bo'lamiz, shunda men uni izlab topaman, bu yerga, buloq bo'yiga olib kelib, Anorxoy o'lkasi haqida hikoya qilib beraman. She'r bilan emas, yo'q, masxara qilmasin, tag'in. Anorxoy cho'lining kelajagini o'zimcha qanday tasavvur etgan bo'lsam, shundayligicha so'zlab beraman.

Bu yerdan ketayotib yana yulduzlar to'la osmonga suqlanib qaradim. Nimaiki ko'rsam, ko'zlarim quvonchga to'lardi. Ammo shu mahal tepalik ustida xotin kishining avvalgidek beo'xshov va nursiz tosh haykali ko'rindi. Nazarimda, u hozir ham atrofdagi hamma narsalardan bexabar, oqib tushgan nursiz ko'zini qisib, olislarga ruhsiz boqib turardi.

Oy ham chiqdi, men haydalgan yerning narigi tomonida sekin jilib kelayotgan ikkita sharpani sezib qoldim. Bu kiyiklar edi. Qayoqqa ketishayotganikin? Ehtimol, suv ichgani kelishayotgandir. Kiyiklar haydalgan yerning chekkasiga kelib, neft va temir hidi anqib turgan shudgorga o'tishga jur'at etolmay, taqqa to'xtab qolishdi. Ular kumushrang tovlangan oy nurida shu bo'yicha qimir etmay uzoq turishdi. Shoxlari tarvaqaylab ketgani erkak kiyik, yag'rini pastrog'i urg'ochi kiyik, oydinda ikkalasining ham katta-katta ko'zlari yaltirab turardi. Yengil boshlarini sergaklik bilan yuqori ko'tarib, bir-birining pinjiga kirib turishardi. Ular shu tarzda uzoq qotib turdilar. Kiyiklarning bu turishi: dashtlikka nima bo'ldi, eski so'qmoq yo'llar qayoqqa yo'qoldi, qanday kuch bu yerlar-ni ag'dar-to'ntar qilib tashladiykin, deyayotganday edi.

Ular haydalgan yerdan o'tishga jur'at etisholmadi. Orqaga qaytishdi, xipcha bellarida oyning kumush shulasi xiyol aks etib turardi.

Ular bemalol uzoqlashsin deb, yana bir oz o'tirdim. So'ng o'tovga qaytib kelib, qorong'ida o'z joyimni paypaslab topdim-da, allamahalgacha uxlayolmay cho'zilib yotdim.

Shu payt qulog'imga pichirlagan ovoz eshitilib qoldi. Abubakir bilan Qalipa birga yotishgandi. Ehtimol, ilgarilari ham shunday bo'lgandir, biroq men buni bilmasdim. Qalipa entikib yig'lar, allanarsalarni gapirar edi. Lekin men nimaligini tushuna olmadim.

— Bo'ldi, bas endi, yetar, — dedi Abubakir uyqu aralash, — shaharga borsak, hammasini to'g'rilaymiz. Bir-ikki kun yotasan-u... Bekorga qayg'urishning nima keragi bor.

Qalipa alam bilan javob qaytardi:

— Buning uchun tashvishlanayotganim yo'q. O'zimdan nafratlanaman, nega men senday bir odamni sevib qolgan ekanman. Nimangga uchdim sening, hayronman. Koshki sen odamlarga biror yaxshilik qilgan bo'lsang. Nima bo'lib senga bir itday yopishib qolganimni bilmayman.

— Pushaymon qilmaysan, ish tugagach, seni darhol olib ketaman.

— Yo'q, pushaymon qilaman, umr bo'yi pushaymon qilib o'taman. Lekin nima bo'lsa ham

ketaman. Yolg'iz qolishni istamayman...

— Sekinroq gapirsang-chi! Yaqinroq yot, ha, allaqachonoq shunday qilishing kerak edi, butun yostiqni ho'l qilib tashlaganingni qara.

Men boshimni burkab oldim. Dilimni siyoh qiluvchi bu gaplarni eshitmaslik uchun tezroq uxlab qolgim keldi.

Beshinchi bob

Quyosh kun sayin qizdirayotgan edi. Sorokin tez-tez qatnaydigan bo'lib qoldi. Sur'atni oshirish zarur edi. Vaqt qistalang, tuproq esa tobora qurib boryapti. Biz yana besh kuncha yer haydashimiz kerak. Ekuvchilarning ham shuncha kunlik ishi qolgan.

Sorokinning aytishicha, kuzdan boshlab bu yerlarni shudgor qila boshlaymiz, kelasi yil esa bu yerga juda ko'p traktorlar keltirilib, maxsus RTS tashkil etiladi. Sorokin hamma ishni reja bilan olib borardi. U har kuni cho'lni, undagi jarlik, soyliklaru pastqam yerlarni aylanib yurardi. Dashtni shunchaki bilibgina qolmay, uning har bir qarichigacha o'rganib olgan, bu yerlarning hammasi uning miyasida o'rnashib qolganday edi.

Endi Anorxoyda qish qattiq kelgan paytlarda, ilgarigiday mashina va samolyotlarda yem-xashak tashib yurmaslik kerak. Sorokin buning ham ilojini topadi.

Biz Abubakir bilan yarim kechagacha yer haydaymiz. Dalada tunab, tong otishi bilan yana ishga kirishamiz. Ish shu qadar og'irki, Abubakir menga tegajoqlik ham qilmay qo'ydi. Xuddi u meni ko'rmayotganday, e'tibor ham bermasdi. Ammo yashirin adovati xo'mraygan ko'zlaridan sezilib turardi. Bu endi mening uchun xavfli emas. Men o'z ishimni qilib, o'z orzu-umidlarim bilan yashayman. Tepalik ostidagi soylikka, cho'ponlar oldiga boradigan va u yerda jingala sochli qizchani izlab topadigan kunning kelishini orziqib kutardim.

O'sha kunlarda biz yangi bir katta maydonni haydashga kirishgan edik. O'z ishingdan qanoatlansang, ko'nglingga yoqqan ish bilan band bo'lsang, biror yangilikka qadam qo'yish doim maroqli bo'ladi. Maktabda o'qib yurgan kezlarimda ham daftarning yangi sahifasidan yozishni yaxshi ko'rardim. Ertalab hali hech kim yurmagan qor ustidan chopib yurishni, birinchi bo'lib iz qoldirishni sevardim. Bahorda hali hech kim yurmagan tog' yon bag'irlariga chiqib, ilk bor ochilgan lolalarni terishga oshiqardim. Bunda kishiga huzur bag'ishlaydigan, o'ziga maftun etadigan qandaydir sir bor. Bepoyon Anorxoy dashtida, hozirgacha inson qadami yetmagan yerda yangi iz qoldirish mening uchun dastlabki satrdek, hali iz tushmagan oppoq qordek, qo'l urilmagan loladek tuyulardi.

Rama ustida turib olib, plug tishlarining oyog'im ostidagi birinchi jo'yaklar hosil qilishini zavqlanib tomosha qilaman. Ko'zni qamashtiradigan yaltiroq tishlar sira tinim bilmay yer bag'rini tilib, qatlamlarni sekin-asta ag'darib boradi.

Chekkadagi plug tishi ostidan go'yo to'lqinlar ustida baliq o'ynoqlayotganday, nimadir to'satdan yalt etib ketdi. Tishning yaltiroq yuzida o't bo'lib yondi va darhol egat orasida g'oyib bo'ldi. Men shu zahoti plugdan sakrab tushdim-da, o'zimni o'sha joyga otdim, tuproq ostidan cho'ziq shakldagi og'ir metall parchasini oldim. Bu shunchalik go'zal narsa ediki, hayajonlanganimdan qo'llarimni yozib qichqirib yubordim:

— Oltin!

Ovozimni eshitgan Abubakir menga qayrilib qaradi va traktorni to'xtata solib yerga sakrab tushdi.

— Nima topding?

— Oltin! Qaragin, Abubakir, oltin!

U men tomon avval sekin-asta, so'ng birdan shoshib yura boshladi. Men bu oltin rangli chiroyli narsani kaftimda tutib unga uzatdim.

— Qani! Nahotki oltin bo'lsa! — deb, men uzatgan narsani qo'liga oldi va u yoq-bu yog'ini ko'rib, yengi bilan artdi. — He, bu yerda oltin nima qilsin, — dedi bo'g'iq ovoz bilan. Keyin kutilmaganda

rangi o'chib ketdi, — oltin bo'lishi mumkin emas, — Abubakir metall parchasidagi loylarni tirnog'i bilan tushirib, zo'rma-zo'raki iljaydi. Ko'zlarimga boqmay istar-istamas metallni menga uzatdi.

— Nega, oltin bo'lmas ekan! — dedim jahl bilan. — Buning og'irligini ko'r, 800 grammcha keladi. XII asrda bu yerlarda mo'g'ullar yashagan. Ular bu yerga kelishdan oldin Xitoyni zabt etib, ko'plab oltin olib chiqib ketganlar. Ehtimol, bu ham ana shu tarzda bu yerlarga kelib qolgandir. — Men bu gaplarni topgan narsam haqiqatan ham oltin ekanligini tasdiqlash uchun aytdim. Ana shu ishonch bilan mast bo'lib, xom xayolimni davom ettirdim. O'zimni ham, hayratda qolgan Abubakirni ham so'zlarimning to'g'riligiga ishontirmoqchi bo'ldim. — Bilasanmi, bu narsa necha asrlardan beri yer ostida yotibdi? Bo'lak metall bo'lsa allaqachon zanglab ketardi. Bu esa zanglamagan, haqiqiy oltin. Bir vaqtlar bu yerda Anorxoy ko'chmanchi qabilalari o'zaro jang qilganlar. Bu yerlarda qanaqa janglar bo'lganini bilsang edi! Bu narsa o'sha zamonlardagi xonlar qilichining dastasi bo'lsa ehtimol. Mana, o'zing ham ushlab ko'r, ushlab uchun qanday qulay.

Abubakir parchani olib, qo'lida salmoqlab ko'rdi.

— Oltin bo'lmasa ham, qiziqchilik uchun biladigan kishilarga ko'rsatish kerak, — dedi-da, uni cho'ntagiga solib qo'ydi. — Yana sen buni plugdan tushirib qo'yma, menda tursin.

— X,a, mayli, — rozi bo'ldim men.

Abubakir og'irlashgan cho'ntagini ushlaganicha traktor tomon ketdi.

Biz yana ishni davom ettirdik. Men topgan narsamni qanday qilib o'qituvchim Oldiyorovga esdalik uchun yetkazishni o'ylardim. Unda bunaqangi buyumlar ko'p. Topgan buyumimni ko'rsa u, albatta, biror qiziq narsani hikoya qilib berar edi. Keyinchalik men charchab qolib, oltinimni unutdim. Traktorning bezovta harakati meni juda ezib qo'ydi: hozir Abubakir mashinani juda g'alati haydayotgandi. Goh ikkilanganday sekin yurgizar, goh motorni qattiq gurullatib shiddat bilan haydar edi. Traktorning trubasidan burqsib chiqqan qora tutun haydalgan yerga nim rang bo'lib yoyilar edi.

Biz kechgacha shu holda ishladik. Quyosh bontan bo'lsa-da, dala yorug' edi. Abubakir kabinadan bir necha bor bosh chiqarib, menga allaqanday sirli qarab qo'ydi. Mana, u traktorni ham to'xtatdi.

— Bu yoqqa kel! — deb qo'l silkidi u.

Men kabinaga chikdim. Abubakirning rangi-ro'yi o'chib, ko'zlari sarosimalik bilan chor atrofga alanglardi. U peshanasidagi terlarni artib, motor ovozi aralash shunday dedi:

— Qichqiray desam ovozim yetmasdi, sen bor, richaglarni o'rnatgin-da, keyin traktorni bir oz o'zing hayda. Tobim qochib turibdi, negadir mazam yo'q. Sof havoda aylanib kelay-chi, zora tuzalib qolsam...

— Bor, boraver, — dedim men.

Plug oldiga borib qaytib kelgunimcha Abubakir traktordan tushdi. U rangi oqarib, birdaniga o'zgarib ketgan edi. Ikki bukchayganicha asta qadam tashlab, indamay bir chekkaga qarab yo'l oldi.

«Ha, u qattiq kasal bo'lib qolganiga o'xshaydi. Ehtimol qorni og'riyotgandir, ana, qornini ushlaganicha bukchayib ketyapti», — dedim ko'nglimda va traktorni haydab ketdim.

Traktor bir tekisda jadallab yurib ketdi. U yana mening ixtiyorimda edi. Har galgidek hayajonlanib, mashinani to'g'ri haydashga intilaman. Kartaning u burchiga yetib traktorni burdim-da, orqamga qaytdim. Qosh qorayib, sovuq tusha boshlagan edi. Oldinga diqqat bilan qarab: «Yana ikki marta aylangach, traktorning chiroqlarini yoqaman», deb ko'nglimdan o'tkazdim. Oldimda, tepalikning yon bag'rida kimdir tez-tez qadam tashlab uzoqlashib borardi. Keyin u pastga chopib tushib, ko'zdan g'oyib bo'ldi. Men uning yelkasinigina ko'rib qoldim. Bu Abubakir edi. Unga nima bo'ldi? Qayoqqa yugurib ketdi u? Ehtimol, biror narsa ko'rib qolgandir. Dalaning o'rtasiga borib kabinadan boshimni chiqargan holda bir daqiqa qarab turdim, ammo Abubakir ko'rinmadi. U qayoqqa ketdiykin? Axir, u kasal edi-ku? Qiziq. Traktorni to'xtatdim-da, motorni sekin yurgizib qo'ydim.

— Abubakir! Hoy, Abubakir-i-ir! — deb qichqir-dim. Undan sado chiqmadi. Shundan keyin ovozim baralla eshitilsin deb motorni butunlay o'chirib qo'ydim.

— Abubaki-ir-ir! Qaerga ketding, javob ber! — deb qichqirdim cho'lga qarab.

Lekin oqshom qo'ynida keng dala sukut sakdardi.

Uning ahvoli og'irlashib qolgan bo'lsa-chi? Xayolimda u g'ujanak bo'lib to'lg'anib, qaddini rostlay olmay, yerda yumalab yotganday edi. Traktordan sakrab tushdimda, jonim boricha chopib ketdim. Tepalikdan oshib tushib u yoq-bu yoqqa qaradim. Hech kim ko'rinmasdi. Bir baland tepalik ustiga chiqib qarasam tekis dalada ketib borayotgan Abubakir ko'rinib qoldi. U ancha uzoqlashib ketgan edi.

— Abubaki-ir-ir! Qayoqqa ketyapsan? — deb qichqirardim. Biroq u orqasiga qayrilib qaramadi, ko'p o'tmay esa xuddi yer yutganday ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Men yana bir oz turdim-da, ma'yusgina orqamga qaytdim. Ufq shu'lasining so'nggi tig'lari ko'kda zaif jilvalanardi. Dasht sahnini qorong'ilik qopladi.

Iztirobga tushib, parishonxotir yurib borardim. Bu sukunat menga birdan g'alati bo'lib tuyuldi. Go'yo dasht mening qadam tashlashlarimga, fikru o'ylarimga quloq solib turganday edi. Men Abubakirni o'ylardim. Bu o'lkada o'tmishda bo'lgan voqealarni gapirganimda Abubakir meni masxara qilar, gaplarimga ishonmasdi. Endi bo'lsa bu la'nati oltin haqida qayokdagi gaplarni gapirsam ham hangu mang bo'lib qoldi... Yo'q, bunday kishilar hushini yo'qotmaydi! Aslida u allaqachonlardan beri bir yomon fikrda yurgan ekan chog'i. Bu hakda ba'zan gapirib, Sorokinni qo'rqitmoqchi ham bo'lardi. U bu yerdagilarning hammasini yomon ko'rardi. Hamma bilan bir-bir urishib chiqqan. Xo'sh, Qalipachi? Abubakir hammadan ham ko'ra undan tezroq qutulishni o'ylardi. Bu homilador xotinning ishqini Abubakir boshiga urarmidi. Maoshini ham kutib yurgan ekan shekilli. Kechagina maosh oldi, yonida katta pul; u hech qachon pulini o'tovda qoldirmay, doim o'zi bilan birga olib yurardi. Demak, u bir oz pul to'plagan, buning ustiga, men topgan narsa oltin bo'lib chiqsam...

Xayolimni Qalipaning ovozi bo'ldi:

— Abubaki-i-i-ir! Qayokdasizlar!

Tunda ishlashimiz uchun u bidonlarda suv keltirgandi:

— Qayoqqa ketib goldinglar? — Qalipa meni tashvishlanib qarshi oldi. Yuragimni vahima bosib ketdi! — Senlarni kutyapman-kutyapman, traktor turibdi-yu, daraklaring yo'q!

Men unga nima ham der edim. Gapning rostini aytdim-qo'ydim:

— Abubakir ishni tashlab ketib qoldi.

— A... Nega? Nima uchun? — duduqlanib so'radi Qalipa.

— Bilmadim.

Unga oltin haqida og'iz ochmadim. Abubakirning bu ishidan uyalib ketgan edim.

— Demak, ketibdi-da?.. — Qalipa bir oz jim turdi-da, so'ng aravadan bidonni shiddat bilan ko'tarib zo'rg'a yerga tushirdi.

— Bu suvni nega olib yuribman-a? — dedi dovdiragancha o'ziga-o'zi.

Men bidonni ko'tarib, radiator yoniga olib bordim. Qalipa esa kabinaga yuzini qo'yib achchiq-achchiq yig'ladi.

Ko'nglim buzilib ketdi. Uni qanday qilib yupatishni bilmadim.

— Balki qaytib kelar, — dedim o'z gapimga o'zim ham ishonmay.

— Men uning uchun yig'layotganim yo'q, — dedi u o'pkasi to'lib, ko'z yoshlari bilan yuvilgan yuzini menga o'girib. — Ishonardim, orzu qilardim! Lekin kimga ishonib yurgan ekanman? Nimani orzu qilib yurgan ekanman? — deya to'satdan fig'on ko'tardi, dardli ovozining aks-sadosi butun dashtni qopladi. — Ishchan yigit deb o'ylovdim, badfe'lligi bora-bora yo'qolib ketar deb o'ylagandim. Yaxshilik bilan, mehr-muhabbat bilan uning qalbini yumshatmoqchi bo'luvdim. U bo'lsa hech narsani tushunishni istamadi. Qanday kelgan bo'lsa, shundayicha g'oyib bo'ldi. Alam qiladi odamga, bilsang edi, shunday alam qiladiki!

Men ma'yus va garang bo'lgan holda jim turardim. Qalipaning ahvoliga juda achindim. U qanday qilib mana shunday odamni sevib qolganligini tushuna ol-masdim... Ammo Abubakir bugun Qalipani tashlab ketib, haqiqiy baxtdan ajralganligini bilsa edi, unda Qalipa emas, balki uning o'zi qish

bo'ronida qolgan bo'riday bo'kirib yig'lardi.

Qalipa aravaga o'tirdi-da, xomushgina qaytib ketdi.

Anorxoy dashti jimgina uxlab yotardi. Uzoq-uzoqlardan parovoz gudogi yovshon butalari uzra arang yetib kelardi. Ehtimol Abubakir yuk poezdiga osilib ketayotgandir. Ketaver, ablah, sening yo'ling o'sha yokda! Anorxoy sensiz ham turaveradi, sensiz ham ishimizni bajaraveramiz.

Uni boshqa eslashni istamasdim. Ishga kirishish kerak. Men motorni yondirish uchun ancha urindim. Keyin kabinaga o'tirdim, chiroqlarni yoqib yubordim. Endi hamma ish uchun o'zim javobgarman. Qani endi o'sha dilbar qiz hozir yonimda bo'lsa-yu, bu yovvoyi yovshonzor dasht ajoyib Anorxoy o'lkasiga aylanajagini hikoya qilib bersam.

Chingiz Aytmatovning «Tanlangan asarlar»i 1-jildidan olindi.

(«Sharq» nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, Toshkent – 2009)